

Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği

The Tradition of Translation In Classical Ottoman Literature

Nurgül SUCU*

Özet

Eski Türk edebiyatında telif eserlerin yanında, Arapça ve Farsçadan tercüme edilen eserler de önemli bir yer tutar. En çok tercüme edilen eserler ahlâk ve adab kitapları, nasihat-nâmeler, kırk hadis ve yüz hadis türündeki eserler ve Mesnevî-i Şerif'tir. Bu makalede tercüme faaliyetlerinin başlangıçtan itibaren nasıl bir seyir izlediği izah edilmekte ve tercüme eserler hakkında bilgi verilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Eski Türk edebiyatı, edebî eser, telif, tercüme, nasihat-nâme

Abstract

The opuses translated from Arabic and Persian together with composition opuses have important place in Classical Ottoman literature. Ethics, politeness and advice books, forty hadis, hundred hadis and Mesnevî are opuses that translated frequently. In this article, information is given about the translation activities and translated opuses.

Key Words

Classical Ottoman literature, opus, composition, translation, advice book

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

En kısa tarifiyle, bir dildeki ifadenin bir başka dile aktarılması anlamına gelen tercüme; tarih boyunca toplumların birbirini tanımada, birbirleriyle çeşitli münasebetlerle irtibat kurmasında, ilmî ve fikrî gelişmelerde önemli rol oynamış bir faaliyettir. Arapça bir kelime olan tercüme aslında “terceme” şeklindedir, fakat “m” sesinin yuvarlaklaştırıcı etkisi¹ nedeniyle zamanla “tercüme” şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. İnsanlık tarihinde kalıcı tesirler bırakan tercüme faaliyeti, ilk defa, MÖ III. asırda esir olarak Yunanistan’dan Roma’ya getirilen ve orada Homeros’un Odysseia’sını Yunancadan Lâtinceye tercüme eden Livius Andronikus tarafından gerçekleştirilmiştir.²

Tarihte en yoğun tercüme hareketlerinin IX. yüzyılda Irak’ta, Abbasîler döneminde başladığı görülür. Fetihler sebebiyle çok geniş bir sahaya yayılan Müslümanlar; Helenistik, İran ve kısmen de Hint kültürleriyle karşılaşmışlar, bu kültürlerle karşı büyük bir ilgi duymuşlardır. Ayrıca bu farklı kültürler arasında ortaya çıkan birtakım sürtüşme ve tartışmalarda, Müslümanlar, kendi inanç ve düşüncelerini tutarlı bir şekilde savunmak ve onlara İslâm dininin güzelliklerini göstermek için bu kültürleri çok iyi tanımak zorundaydılar. Böylelikle, antik dünyanın bilinen ilmî ve felsefî eserlerini Arapçaya çevirme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Özellikle Halife Me’mûn devrinde 830’da Bağdat’ta kurulan “beytülhikme”³ adlı, tercüme ve yüksek seviyedeki ilmî araştırmaların yapıldığı merkezler sayesinde tercüme faaliyetleri hem genişlemiş, hem de büyük bir hız kazanmıştır. Emevîler devri; kökleri İslâm, Grek, Suriye ve İran kültür çevrelerine dayanan ve ilk Abbasî halifeleri zamanında Bağdat’ta gelişen ilimler için bir filizlenme dönemi olmuş;⁴ o devirde sadece tıp, kimya ve astronomi sahalarına inhisar eden tercüme faaliyetleri, Abbasîler devrinde cebir, geometri, mantık ve metafizik alanlarını da içine almıştır. Abbasîler devrinde, Pehleviceden (Eski Farsça) Arapçaya tercüme yapanlar arasında en önemli yeri Abdullah b. Mukaffâ (İbn-i Mukaffâ) alır.⁵ İbn-i Mukaffâ; Hüsrev I. Enûşirvân zamanında tabip Berzeveyh (Berzûye) tarafından Hindistan’dan getirilip Pehlevîceye tercüme edilen “Panchatantara” (beş makale/söz/nasihat/ders)⁶

¹ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, t.y., s. 70.

² “Tercüme”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1990, C. 8, s. 320; Ferit Aydın, *Tercüme*

Sanatının Gerçekleri, Araştırma-Analiz-Eleştiri, İstanbul, t.y., s. 13.

³ Mahmut Kaya, “Beytülhikme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, C. 6, s. 88.

⁴ İrfan Aycan-İbrahim Sarıçam; *Emeviler*, Ankara, 2002, s. 124.

⁵ Hakkı Dursun Yıldız, “Abbasiler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988, C. 1, s. 44.

⁶ İlhan Kutluer, “İbnü’l-Mukaffâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, C. 21, s. 132.

bizdeki adıyla **Kelile ve Dimne**'yi Arapçaya çevirerek bu esere yeni bir şekil vermiş ve böylelikle, **Kelile ve Dimne** Arap nesrinin en güzel örneklerinden biri hâline gelmiştir. Yaklaşık 750-850 yılları arasında bir asır devam eden tercüme faaliyetleri sayesinde, İslâm dünyasında müspet ilimler sahasında büyük âlimler yetişmiş, Müslümanlar bu dönemde sadece antik dünyanın eserlerini tercüme etmekle kalmamış, hem dinî ilimlerde, hem de pozitif ilimlerde kıymetli eserler kaleme almışlardır. Bu eserler; Suriye, İspanya ve Sicilya yoluyla Avrupa'ya geçerek, Ortaçağ Avrupa dünyasını derinden etkilemiştir.

İlk Çağ Avrupa'sının belirli bir çerçeve içinde kalmış düşüncelerini tercüme aracılığıyla işleyen, onu kritik eden, yorumlayan ve böylelikle bu düşünce sistemine yeni boyutlar kazandıran Müslüman Arapların Bağdat'ta yaklaşık dört yüz yıl boyunca meydana getirdikleri zengin kütüphaneler, bugünkü Batı uygarlığının tam anlamıyla alt yapısını hazırlamıştır. Bu kıymetli ilim hazineleri Endülüs Emevîleri vasıtasıyla İspanya'ya kadar taşınmış olduğundan, 1258 yılındaki Moğol istilâsında, Dicle Nehrinde günlerce kan ve kitap aktığı halde, Avrupa asırlar boyunca bu Arap kaynaklarından faydalanabilmiştir.⁷ El-Kindî (796-873), Farabî (873-950), İbn Heysem (965-1039), Birunî (973-1048), İbn Sina (980-1037), İbn Rüşd (1126-1198) ve İbn Haldun (1332-1406) gibi daha birçok ünlü İslâm bilginlerine ait eserlerin çeşitli Avrupa dillerine tercüme edilmesinden sonra, kültür ve bilim alanlarında hızlı gelişmeler meydana gelmiş ve bu durum Rönesans hareketlerine zemin hazırlamıştır. Nitekim Rönesans'ın başlangıcıyla birlikte daha da yoğunluk kazanan tercüme faaliyetleri, bu doğulu bilginleri Avrupa'da öyle tanıtmıştır ki; Avrupalılar, İbn Heysem'e "El-Hazen", İbn Sînâ'ya "Avicenne", İbn Rüşd'e "Averros" adlarını vererek onları âdetâ kendilerine mâl etmişlerdir. XV. yüzyıldan sonra, doğulu bilginlere ait binlerce eser; İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca, İspanyolca gibi çeşitli Avrupa dillerine yoğun bir şekilde tercüme edilmiştir.⁸

İslâmiyet öncesi Türklerde tercüme faaliyeti ise, VIII.-IX. asırlarda bazı Türk topluluklarının Budizm ve Maniheizm gibi dinleri benimsemeleri ve bu dinlerin kutsal metinlerini kendi dillerine aktarmaları ile başlamıştır. Yine aynı asırlarda İslâmiyet'in Orta Asya'da yayılmaya başlamasıyla bazı Türk toplulukları Müslüman olmuş⁹, özellikle X. yüzyılın ortalarından itibaren İslâm dinini toplu halde kabul eden Türkler; bu yeni dinin talimatlarını ve esaslarını öğrenme ihtiyacı duyduklarından, Arapçaya yönelmişler; İslâm dininin ana kaynağı

⁷ Aydın, *age.*, s. 18.

⁸ Aydın, *age.*, s. 20.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Zekeriya Kitapçı, *Orta Asya'da İslâmiyet'in Yayılışı ve Türkler*, Konya, 1989.

olan Kurân-ı Kerîm'i anlamak için, onu kendi dillerine çevirmek istemişlerdir. Fakat Arap dilinin en büyük ve klâsik kaynağı olan bu mukaddes kitabı Türkçeye çevirmek kolay olmamış, bunun için bazı merhalelerden geçilmiştir. Kurân-ı Kerîm, önce Sâmânîoğullarından Emîr Mansur bin Nuh (350-365 h./961-976 m.) zamanında, Taberî tefsirinden Farsçaya çevrilmiştir. Zeki Velidi Togan'a göre, bu tercüme, içinde Türk üyelerin de bulunduğu, Horasanlı ve Mâveraünnehirli bilginlerden kurulan bir heyet tarafından yapılmıştır.¹⁰ Kurân'ın ilk Türkçe tercümesi ise, yine Zeki Velidi Togan'a göre, Farsçaya yapılan tercüme ile aynı zamanda, belki de aynı heyetin Türk üyeleri tarafından meydana getirilmiştir. Bu tercüme, "satır arası" kelime kelime bir çeviri olup, Taberî tefsirinden yapılan kelime kelime Farsça çeviriye dayanır.¹¹ Kurân-ı Kerim'in Anadolu Türkçesine tercüme ise, Büyük Selçuklu Devletinin dağılışından sonra kurulan beylikler devrinde başlar. Bu ilk tercüme, "satır arası" kelime kelime tercümeden ziyade, tefsirli tercüme şeklinde yazılmış olup, Fâtiha, Yâsin, Tebâreke ve İhlâs gibi bazı surelerin tefsiri mahiyetindedir.¹²

Kurân-ı Kerîm tercümeleriyle başlayan bu faaliyet, ilk devirlerde hızlı bir gelişme gösterememiştir. Bunun sebebini, Türklerin Arapçayı ilim dili olarak benimsemelerinin yanında, tercüme faaliyetini kolaylaştıracak lügatlerin henüz yaygınlaşmamış olmasında da aramak gerekir. On ikinci yüzyıl Harezmi sahası âlimlerinden Zemaşerî'nin **Mukaddimetü'l-Edeb**¹³ adlı eseri, Arapça öğrenmek isteyenlerin kolaylıkla kullanabilecekleri şekilde hazırlanmış, Arapça kelime ve kısa cümlelerden ibaret, pratik bir sözlüktür. Bu Arapça eserin Harezmi Türkçesi, Farsça, Moğolca Çağatayca, Osmanlıca gibi çeşitli dil ve şivelerde satır altı tercüme mevcuttur. Zemaşerî'nin eserinin ön sözünde; "Devrin hükümdarı Atsız b. Harizmşah'ın, Arap dilini diğer dillere tercih ettiğini ve zengin saray kütüphanesi için Arapça öğrenimini kolaylaştıracak bir nüsha yazılmasını emrettiğini, kendisinin de bu emre uyarak, Mukaddimetü'l-Edeb'i yazıp Atsız'a ithaf ettiğini"¹⁴ kaydetmesi, o dönem için Arapçaya verilen önemi gözler önüne sermektedir.

Türklerin İslâmiyet'i kabulünün ilk yıllarında, satır arası Kurân-ı Kerim tercümelerinin yanında, Arapça fıkıh kitaplarının da satır arası tercüme önemli

¹⁰ Ahmet Topaloğlu (hızl.), **Muhammed bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'ân Tercümesi**, y.y., t.y., C. I, s. 1-2.

¹¹ Topaloğlu, **age.**, s. 2'den, Zeki Velidi Togan, "Londra ve Tahran'daki İslâm Yazmalarından Bazılarına Dair", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, III, 1959-1960, s. 135.

¹² Topaloğlu, **age.**, s. 2.

¹³ Nuri Yüce(hızl.), **Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Omar b. Muhammed b. Ahmed ez-Zemaşerî el-Harizmî, Mukaddimetü'l-Edeb-Harizm Türkçesi İle Tercümeli Şuşter Nüşhası**, Ankara, 1993.

¹⁴ Yüce, **age.**, s. 8.

bir yer tutar. Bunlardan biri olan **Nazmü'l-Hilâfiyyât Tercümesi**¹⁵, Ebû Hafs Ömer b. Muhammed en-Neseî (ö. 537/1142) adlı bir din bilgininin 504/1110'te yazdığı Arapça manzum fıkıh kitabının tercümesidir. Eser, İbrahim b. Mustafa b. Alişîr el-Melifdevî (Muleyfedevî) tarafından 4 Recep 732 (1 Nisan 1332) tarihinde Türkçeye tercüme edilmiştir. Arapça beyitler dikkat çekecek bir büyüklükte diğer satırlara göre daha irice yazılmış, daha sonra altında beytin satır altı tercümesi aslına uygun olarak verilmiştir.¹⁶ Bu dönemde Arapçadan satır altı olarak tercüme edilen ve fıkha ait konuları ihtiva eden eserlerden biri de, Haneî fıkıh âlimlerinden Berke Fakih tarafından, melik ve sultanlara yol göstermek amacıyla kaleme alınan **İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin** adlı eserdir.¹⁷ Söz konusu eser, 789/1387 (Şevval 20) tarihinde İskenderiye'de tamamlanmıştır.¹⁸ Satır altı tercümeli fıkıh kitaplarından biri de, İbnü's-Sayin adıyla tanınan Muhammed b. Sıddîk b. Ali tarafından kaleme alınmıştır. Eserin nerede ve ne zaman yazıldığı belli değildir. Eserdeki Arapça cümlelerin anlamları, satır aralarına kelimelerin bire bir tercümeleri olarak verilmiştir.¹⁹ Bunların yanında Türkçeye tercüme edilen önemli fıkıh kitapları arasında, Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin **Mukaddimetü's-Salât** adlı eserinin tercümesi olan **Kitâbu Mukaddimeti Ebi'l-Leys es-Semerkindî** ile **Kitâbü fi'l-Fıkh bi-Lisâni't-Türkî**'yi ve Mukbil b. Abdullah tarafından büyük fıkıh ve kelâm âlimi Neseî'den tercüme edilen **Şerhu'l-Menâr** adlı eseri de sayabiliriz.²⁰

Kuruluş ve ilk gelişme dönemindeki Anadolu Türk edebiyatı, yerli eserler yanında İran ve Arap edebiyatından yapılan çevirilere de yer vermiştir. Bu bakımdan, Anadolu Selçuklu Devletinin parçalanması ile ortaya çıkan Anadolu Beylikleri dönemi, çeviri eserler yönünden önemli bir devirdir. On üçüncü yüzyılda, Arap ve Acem kültürüne pek aşina olmayan, millî dil ve geleneklerine bağlı Türkmen emirleri, bir yandan yerli eserlerin yazılmasını teşvik ederken, bir yandan da Arapça ve Farsça eserlerin dilimize kazandırılmasında önyak olmuşlardır.²¹ Türklerde on üçüncü yüzyıldan sonra hız kazanan tercüme faaliyeti, ilerleyen zaman içinde Türkçe ilim ve edebiyat dili olarak varlığını ortaya koydukça yaygınlaşmıştır.

¹⁵ Azmi Bilgin (hzl.), **İbrahim b. Mustafa b. Alişîr el-Melifdevî (el-Muleyfedevî), Nazmü'l-Hilâfiyyât Tercümesi**, Ankara, 1996.

¹⁶ Bilgin, **age.**, s.5.

¹⁷ Recep Toparlı (hzl.), **İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin**, Ankara, 1992.

¹⁸ Toparlı, **age.**, s. 25.

¹⁹ Yakup Karasoy (hzl.), **Satıraltı Tercümeli Bir Fıkıh Kitabı (İnceleme-Dizin-Tıpkıbasım)**, Konya, 2004, s. 9.

²⁰ Karasoy, **age.**, s. 13.

²¹ Zeynep Korkmaz, "Kâbus-Nâme ve Marzuban-Nâme Çevirileri Kimindir?", **TDAY Belleten**, 1966, s. 267-275.

Eski Türk edebiyatında “tercüme”, bugünkü “çeviri” anlayışını aşan bir anlam taşır. Eski Türk edebiyatında “tercüme”nin şu şekillerini görmekteyiz:

1. Aslına bozmamak için kelime kelime yapılan çeviriler,
2. Kelime kelime olmamakla birlikte aslına uygun olarak yapılan çeviriler,
3. Eserin konusu aktararak yapılan çeviriler,
4. Genişletilerek yapılan çeviriler.

En eski Kurân-ı Kerim çevirileri, birinci biçimdedir. Bu tür Kurân çevirilerinin eski nüshalarında Arapça metnin altına, Türkçesinin kırmızı mürekkeple yazıldığı görülür.

Sonradan, Kurân-ı Kerim tercüme için ikinci çeviri yöntemi kabul edilmiştir. Bu gibi çevirilerin gayesi, mukaddes bir kitap olan Kurân-ı Kerim’in anlamını bozmamaktır. Meselâ, “Yokdur tapacak Çalap’dur ancak” cümlesi, “kelime-i tevhit” olan; “Lâ ilâhe illâ’llâh” cümlesinin tam karşılığıdır. Bu gibi çeviriler, dil bakımından büyük önem arz eder.

Konusu aktararak yapılan çeviriler de çoktur. Bu tür çeviri tarzında; yazar, eseri cümle cümle Türkçeye çevirmez, kavrayabildiği biçimde anlamı aktarır.

Dördüncü çeviri biçimi ise, daha çok edebî eserlerde görülür. Şair, kaynak olarak aldığı eseri, olduğu gibi çevirmeyi asla düşünmez ve kendini asıl esere bağlı saymaz. Kimi parçaları kelime kelime çevirirken, kimi yerlerin sadece konusunu aktarır. Kendince önemli gördüğü yerleri ise genişleterek tercüme eder, kendi duygu ve düşüncelerini de bu kısımlara ilave eder. Neticede, eseri öyle bir hâle getirir ki, artık ona tercüme demek doğru olmaz. Yazar, eserine “tercüme” adını verse dahi, bu, ilk yazara karşı gösterdiği saygıdan dolayıdır.²² Meselâ, on dördüncü yüzyıl şairi Gülşehrî’nin Feridüddin-i Attar’ın aynı adlı eserinden²³ çevirdiği **Mantıku't-Tayr**’ı²⁴; yine on dördüncü yüzyıl Altınordu sahası şairlerinden Kutb’un, Genceli Nizâmî’nin²⁵ aynı adlı eserinden çevirdiği ve edebiyatımızdaki ilk **Hüsrev ü Şirin** tercümesi olan eseri²⁶; on dördüncü

²² Agâh Sırrı Levend, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara, 1984, s. 80.

²³ Abdülbâki Gölpınarlı (çev.), **Feridüddin-i Attar, Mantık Al-Tayr**, C. I-II, İstanbul, 2001.

²⁴ Mustafa Özkan, “Gülşehrî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1996, C. 14, s. 252’den, Agâh Sırrı Levend (nşr.), **Gülşehrî, Mantıku't-tayr**, Ankara, 1957; Müjgân Cunbur, **Gülşehrî ve Mantıku't-tayr**’ı AÜ DTCF Yayınlanmamış DT, Ankara, 1952. Ayrıca bkz. Neclâ Pekolcay, **İslâmî Türk Edebiyatı**, İstanbul, 1967, s. 131-139.

²⁵ Mustafa Erkan, “Hüsrev ve Şirin”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1999, C. 19, s. 55’ten, Mehmed Emin Resulzâde, **Azerbaycan Şairi Nizâmî**, Ankara, 1951; Gulâm Hüseyin Begdilî, “Dâsitân-ı Hüsrev ü Şirin-i Nizâmî ve Edebiyyât-ı Türk”, **Neşriyye-i Dânişkede-i Edebiyyât u Ulûm-i İnsânî**, S.89, Tahran, 1348, s. 25-40.

²⁶ Halil Ersoylu, “Kutub ve Hüsrev ü Şirîn’i”, **Büyük Türk Klasikleri**, İstanbul, 1985, C. 2, s. 29; Necmettin Haceminoğlu, **Kutb’un Hüsrev ü Şirîn’i ve Dil Husûsiyetleri**, İstanbul, 1968. Ayri-

yüzyılda Mısır'da yetişmiş bir şair olan Seyf-i Sarâyî'nin Sâdî-i Şîrâzî'nin **Gülîstan**²⁷ adlı eserinden çevirdiği, Gülîstan tercümelerinin bizdeki ilk örneği ve Kıpçak edebî nesrinin en güzel numûnesi olan **Gülîstan Tercümesi**²⁸; Bedr-i Dilşâd'ın 1427 yılında telif ettiği, Emîr Unsûrû'l-Maâlî Keykâvus'un **Kâbus-Nâme**²⁹ adlı eserinin genişletilmiş manzum tercümesi olan ve Sultan II. Murad'a sunulduğu için **Murâd-Nâme**³⁰ adıyla anılan eseri ve benzerleri aslında tam bir tercüme değildir. Bu yazar ve şairler, söz konusu eserleri bir dilden diğer dile aktarırken, bu çalışmalarına kendilerinden de pek çok şey eklemişler, sonuçta, üstat saydıkları ilk yazara karşı saygı ifadesi olarak da kendi eserlerine "tercüme" demişlerdir. Özellikle on dördüncü yüzyıl Çağatay Edebiyatının en önemli temsilcisi olan Ali Şîr Nevâyî'nin **Lisânü't-Tayr**'ı³¹, Ferîdüddîn-i Attâr'ın **Mantıku't-Tayr**'ından tamamen farklıdır. Bu eser, tercümeden ziyade bir nazîre niteliğindedir.

Eski Türk edebiyatında İran şairlerinin kullandığı birtakım hikâye konularının yeniden işlenmesi, aynı konuların yeni bir görüş ve ruhla yeniden ele alınması bir gelenek hâlini almıştır. Klâsik Yunan ve Lâtin edebiyatları ile Rönesans devri Fransız ve İtalyan edebiyatlarında da durum farklı değildir. Bitmez tükenmez bir hazine olan Yunan mitolojisinin çeşitli konuları yüzlerce yazar tarafından tekrar tekrar ele alınmış ve her yazar kendi çağının sorunlarını aynı olaylar çerçevesinde, farklı bir görüşle işlemiştir. Divan edebiyatında "nazîre" adını alan bu gelenek sâyesindedir ki, **Hüsrev ü Şîrin**³² ve **Leylâ vü Mecnûn**³³ gibi kıssalar ortak birer konu hâline gelmiştir. Her şair bu konulardan

ca bkz. M. Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara, 2003, s. 322; Mine Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara, 1995, s. 71-72.

²⁷ Şeyh Sâdî-i Şîrâzî, **Gülîstan**, ter.: Kılıslı Rifat, Muallim, İstanbul, 1943.

²⁸ Ali Fehmi Karamanlıoğlu (hızl.), **Seyf-i Sarâyî, Gülîstan Tercümesi (Kitâb Gülîstân bi't-Türkî)**, Ankara, 1989. Ayrıca bkz. Neclâ Pekolcay, **İslâmî Türk Edebiyatı I**, İstanbul, 1981, s. 130.

²⁹ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Rıza Kurtuluş, "Keykâvus b. İskender", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Ankara, 2002, C.25, s. 357.

³⁰ Adem Ceyhan, **Bedr-i Dilşâd'ın Murâd-Nâmesi**, 2 cilt, İstanbul, 1997; Âmil Çelebioğlu, **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, İstanbul, 1998, s. 141-150.

³¹ Mustafa Canpolat (hızl.), **Ali Şîr Nevâyî, Lisânü't-Tayr**, Ankara, 1995.

³² Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Erkan, **agm.**; Faruk Kadri Timurtaş, **Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrin'i (İnceleme-Metin)**, İstanbul, 1980; Faruk Kadri Timurtaş, Mustafa Özkan (hızl.), **Makaleler (Dil ve Edebiyat İncelemeleri)**, Ankara, 1997, s. 480-524; Agâh Sırrı Levend, "Ahmet Rızvan'ın Hüsrev ü Şîrin'i", **TDAY Belleten** 1963, s. 215-258; Agâh Sırrı Levend, "Divan Edebiyatında Hikâye", **TDAY Belleten**, 1967, s. 71-117.

³³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Durmuş, "Leylâ ve Mecnûn", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Ankara, 2003, C. 27, s. 159-160; Tahsin Yazıcı, "Leylâ ve Mecnûn-Fars Edebiyatı", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Ankara, 2003, C. 27, s.160-161; İskender Pala, "Leylâ ve Mecnûn-Türk Edebiyatı", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Ankara, 2003, C. 27, s. 161; "Leylâ ve Mecnun", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, İstanbul, 1986, C. 6, s. 87-92; Agâh Sırrı Levend, "Divan Edebiyatında Hi-

birini seçebilir, bu bir taklit veya aşırma sayılmaz. Ancak, şair kendinden önce aynı konuyu işleyen şairlerden ne derece ayrılmış, eserine kendinden ne gibi özellikler katmış, ona bakılır. Meselâ, Leylâ vü Mecnûn kıssasını manzum bir hikâyeye olarak kaleme alan ilk şair Genceli Nizâmî'dir.³⁴ Sırasıyla ³⁵ Emir Hüseyin-i Dihlevî³⁶, Molla Câmî³⁷, ve diğerleri aynı kıssayı işlemişler, fakat hepsi de ayrı birer eser ortaya koymuşlardır. Bu üstatlardan sonra aynı konuyu ele alıp işleyen daha birçok şair yetişmiş; bunlardan kimi Nizâmî'nin, kimi Dihlevî ya da Câmî'nin izinde yürümüş, ama hepsi de bu yolun ilk ustası sayılan Nizâmî'nin açtığı çığırını genişletmiş, konuyu yeniden işleyerek kattığı özelliklerle ona kişiliğinin damgasını vurmuş ve yeni bir eser meydana getirmiştir.³⁸ Bu şairlerden biri de Fuzûlî'dir. Necmettin Halil Onan, Fuzûlî'nin **Leylâ vü Mecnûn**³⁹ mesnevîsinin ön sözünde bu eser hakkında şunları söyler: “Fuzûlî'nin bu meşhur mesnevîsinin Nizâmî'nin eserinden tercüme edilmiş olduğu yolunda bazı iddialar ortaya atılmışsa da, bu iddialar iki eserin konusunun aynı oluşundan doğmuş olup ciddî bir tetkike dayanmamaktadır. Bizim eski şairlerimiz için konudan ziyade o konunun ifade tarzı ehemmiyetlidir. Esasen Divan Edebiyatımız İran Edebiyatını örnek olarak aldığı cihetle, şairlerimiz bilhassa ilk zamanlarda, mesnevî tarzında olsun, gazel, kasîde ve diğer nevilerde olsun, Farsça söylenmiş şeyleri Türkçe söylemeğe gayret etmişlerdir. Müslüman İranlılarla Müslüman Türklerin İslâmî kültür beraberliğinden doğan aynı sanat telakkilerine sahip olmaları, edebî mahsûlleri arasında da bir benzerlik yaratıyordu. Fakat bir edebî eser, ifadesiyle hüviyet kazandığı ve bilhassa şiir her şeyden önce bir söyleyiş sanatı olduğu için, konu aynı olsa bile iki eserin ayrı dillerde o dillerin zevk ve dehâsına göre söylenişleri onlara müstakil ve orijinal bir mahiyet verdirmeye yol açar. Fransız klâsik edebiyatının şâheserlerinden bir çoğunun mevzûları eski Yunan eserlerinden alınmıştır. Süleyman Nazif, **Fuzûlî** adlı kitabında⁴⁰ W. Shakespeare'in **Romeo ve Juliette** isimli eserinin konusunun üç asır önce Dante Alighieri ve daha

kâye”, *TDAY Belleten*, 1967, s. 71-117; Agâh Sırrı Levend, **Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi**, Ankara, 1959.

³⁴ Ali Nihat Tarlan (ter.), **Nizâmî, Leylâ ile Mecnûn-Nâme-i Leylî vü Mecnûn**, İstanbul, 1943.

³⁵ Rıza Kurtuluş, “Emîr Hüseyin-i Dihlevî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, C. 11, s. 137'den, Emîr Hüseyin-i Dihlevî, **Mecnûn ü Leylî**, (nşr.: Tâhir Ahmedoğlu Muharremof), Moskova, 1965.

³⁶ Rıza Kurtuluş, “Emîr Hüseyin-i Dihlevî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, C. 11, s. 137'den, Emîr Hüseyin-i Dihlevî, **Mecnûn ü Leylî**, (nşr.: Tâhir Ahmedoğlu Muharremof), Moskova, 1965.

³⁷ Ömer Okumuş, “Câmî, Abdurrahman”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, C. 7, s. 99'dan, Abdurrahman-ı Câmî, **Heft Evreng**, (nşr.: Murtazâ Müderris-i Gilânî), Tahran, 1337.

³⁸ Levend (1984), s. 70.

³⁹ Necmettin Halil Onan (hzl.), **Fuzûlî, Leylâ ile Mecnûn**, İstanbul, 1956; Hüseyin Ayan (hzl.), **Fuzûlî, Leylâ vü Mecnun**, İstanbul, 1981.

⁴⁰ Süleyman Nazif, **Fuzûlî**, İstanbul, 1343/1925.

sonra diğer İtalyan ve İngiliz şairleri tarafından yazılmış olmasının Shakespeare'in eserinin bir şâheser sayılmasına mani olmadığını kaydetmektedir. Fuzûlî de İslâmî edebiyatların bu ortak konusunu ele alarak eserini yazmıştır. Onda gerek vak'aların tertibi, gerek tahkiye tarzı kendinden önce bu konuda eser vücuda getirmiş olan İran ve Türk şairlerinininkinden oldukça farklı olmakla beraber, Fuzûlî'nin büyük şairliği bu değişikliklerden ziyâde mevzûun anlatılış tarzında, ifade husûsiyetinde kendini gösterir."⁴¹

On yedinci yüzyıl şair ve münşisi Nergisî (Bosna ?-Gebze 1635)⁴², İmam Gazâlî'nin **Kimyâ-yı Saâdet**⁴³ adlı eserinin "Rükn-i Muâmele" faslının Türkçe tercümesi olan **İksîr-i Saâdet**'in başında tercüme hakkında şunları söyler: " (...) Zîrâ sühan-fehmân-ı ma'nâ-âşinâyâ vâzîh u hüveydâdur ki, muğlakâ terceme iki kısım olup bir kısmı elfâz-ı mütercemeyi bi-'aynihi terkibi ile ta'bîrdür; ammâ bu tarz terceme kalîlü'l-müfâd oldığından gayrı, şâhid-i şîrîn-cemâl şîve-i lefâfet ve haft u hâl-i feşâhat ü belâgatdan bi-naşb olur. Ve kısım-ı şânî me'âl-i kelâmı ahz idüp mazmûn-ı sühan-ı muşannefü'l-aşlı kâlib-i hüsn-i edâya ifrâğ için münâsib-i maķâm ba'z-ı elfâz u 'ibârât ve terâķib ile isti'ârât ile perdâht-ı zînet virüp murâd-ı muşannifi şûret-i hûb u tarz-ı mergûbda tahķîķ u taşvirdür. Hâlâ ihtiyâr-kerde-i râķmü'l-hurûf kısım-ı şânî olup iktizâ-yı mahalle mülâyim naķş-ı derârî-i münşiyâne ile bezm-gâh-ı belâgatda sühan-perdâzî-i ma'rîfet ve nükte-sencî-i berâ'at yüzünden yârâna hîdmetdür. Mercüvdür ki, aşl-ı nüshadan ziyâde vü noķşân üzre müşâdif oldukları ta'bîrâtüñ sebebi ma'lûmları olduķda harf-endâzî-i t'n u teşnî-i revâ görmeyüp zelķa-i pây-ı nâ-hemvâr-ı hürâm-ı aķdâma nazarları düş olduķça dest-gîrî-i 'afv ü iğmâz ile kerem dirîğ itmeyeler." ⁴⁴

Görüldüğü gibi, Nergisî'ye göre tercüme iki kısımdır. Bir kısım tercümelelerde, tercüme olunmuş sözler eski dildeki kullanımlarıyla aynen alınmakta, asılları bozulmamaktadır. Bu tarif, mevzuumuzun baş tarafında yaptığımız tercüme sınıflandırmalarından birinci guruba uymaktadır ki, Nergisî bu tercüme tarzını faydasız bulmasının yanında, letâfet, fesâhat ve belâgatten de nasipsiz addetmektedir. Bir kısım tercümelelerde ise sözün mânâsı alınır, hüsn-i edâ kalıbına dökmek için münâsib bazı ibâreler, istiâreler, terkîbler kullanılarak esere parlaklık ve süs verilir. Böylelikle, müellifin maksadı güzel ve rağbet edilen bir tarzda ortaya konmuş olur. Nergisî'ye göre, eser telif edenlerin çoğu ikinci grup tercümeyi tercih etmektedir. Bu yol; belâgat bezminde, marifet sözünün, münşilik parlaklığının süsü ile düzenlenmesi ve fazîlet nüktesinin değerlendirilmesi

⁴¹ Necmettin Halil Onan, *age.*, s. 2.

⁴² "Nergisî Mehmed", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 7, Dergâh Yay., İstanbul, 1990, s. 15.

⁴³ Sehâbî Hüsâmeddin (çev.), *İmam Gazâlî, Kimyâ-yı Saâdet*, İstanbul, t.y.

⁴⁴ Nergisî Mehmed b. Ahmed Bosnevî, *Hamse-i Nergisî-(II) İksîr-i Saâdet*, Mısır Bulak Mtb., 1255, s. 7- 8.

yoluyla insanlara bir hizmettir. Nergisî'nin bu ikinci tercüme tarifi de, yine mevzuun başında yaptığımız sınıflandırmalardan üçüncü ve bilhassa dördüncü guruba daha yakındır. Edebî eserlerde bu tarz tercümelerin tercih edildiğini yukarıda belirtmiştik.

On altıncı yüzyıl şair ve tezkire yazarlarından Latîfî (Kastamonu 1491?-1582)⁴⁵ de **Tezkiretü'ş-Şuarâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ** adlı tezkiresinde, zamâne şairlerini özelliklerine göre gruplandırırken, dördüncü ve beşinci kısma tercüme ve nazîre ile ilgili olarak şu özelliklere sahip şairleri yerleştirir: "*Kısm-ı rābî: Ve bir kısmı daḥi lisān-ı āḥaruñ bir suḥan-güzarından terceme ve tırāş ve yāḥūd bir ma'nāyı görüp evvelkiden mergūb tazmīn ü iktibās ider. Ba'zı fuḥlā katında bu maḳūle düzd-i ḥasen ve tarīkinden oldığı bā'ışden aḳsām-ı mezbūreye nisbet müstaḥsendür. Kısm-ı ḥāmis: Ve bir kısmı daḥi tetebbu'-ı devāvīn itmekle ve üstād nazmın semt-i rüşen görmekle kesb-i isti'dād ider üstād nazmında bir ma'nāyı gördükde anı bir maḳmūna daḥi ālet-i mülāḥaza düşürür ve ta'bīr ü edāda elfāz u edāsın evvelkiden evceḥ ü aḥsen düşürür. Ve yāḥūd ḥab'-ı pāk luḡ-ı idrāk-ile ol ma'nādan bir ma'nā daḥi ḥayāl ve ol şan'atdan bir şan'ata daḥi intiḳāl idüp ilbās-ı libāsda şāhid-i ma'nāya bir yüzden daḥi şuret vürür. Suḥan-dānlar katında bu kısım şā'ir-i mübdî' gibi aḳsām-ı mezbūreden maḳbūl ü merḡūb ve nāzım-ı muḥterî' gibi memdūḥ u maḫlūbdur."*⁴⁶

Lâtîfî'ye göre; bir kısım şairler, başka dillerden tercüme yoluyla veya bir mânâyı görüp onu evvelkinden daha çok rağbet edilen bir hâle getirmek sûretiyle tazmin ve iktibas etmektedirler. Bu yolu takip eden şairler, kötü bir iş yapmış sayılmadıklarından, makbuldürler. Latîfî'nin bu tarifi bir yanıyla "tercüme"ye uyarken bir yanıyla da "nazîre"ye yaklaşmaktadır. Beşinci kısımda bahsedilen tarz ise, "nazîre"nin ta kendisidir. Latîfî'ye göre; bu tarzı benimseyen şairler, söz ustaları katında "makbûl, mergūb, memdūḥ ve matlūb" durlar.

O dönemin tercüme geleneğinde; ele alınan eserin tamamını tercüme etme yönteminin yanında, eserin sadece bir kısmını tercüme etme usûlü de mevcuttur. Meselâ, on dördüncü yüzyıl şairlerinden Hoca Mes'ûd adıyla da bilinen Mes'ûd bin Ahmed'in Ferheng-Nâme-i Sâdî⁴⁷ adlı 1073 beyitlik mesnevîsi, Sâdî-i Şirâzî'nin "Bostân"⁴⁸ adlı eserinin yaklaşık dörtte birinin serbest tercümesi

⁴⁵ "Latîfî Abdüllatif Çelebi" *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 6, Dergâh Yay., İstanbul, 1986, s. 71.

⁴⁶ Rıdvan Canım (hızl.), **Latîfî, Tezkiretü'ş-Şuarâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)**, Ankara, 2000, s.103.

⁴⁷ Mustafa Erkan-Mustafa Özkan; "Hoca Mesud", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, C. 18, s.191'den, Veled Çelebi-Kilisli Muallim Rifat, **Hoca Mes'ûd-Ferhengnâme-i Sâdî Tercümesi Yahut Muhtasar Bostan Tercümesi**, İstanbul, 1340 r./1342.

⁴⁸ Kilisli Muallim Rifat (ter.), **Şeyh Sâdî-i Şirâzî-Bostan**, İstanbul, 1943.

mahiyetindedir. Yine aynı müellifin, **Süheyl ü Nevbahâr**⁴⁹ adlı eseri, asıl şairi bilinmeyen Farsça bir mesnevînin 5000'i aşkın beyitten müteşekkil tercümesidir. Bu mesnevînin ilk 1000 beyti şairin yeğeni İzzeddin Ahmed, geri kalan 4568 beyti ise Hoca Mes'ûd tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Hoca Mes'ûd, ayrıca mesnevînin beyit aralarına yerleştirdiği gazellerle esere kendi edebî üslûbunu katarak onu, yalnızca bir tercüme eser görünümünden çıkarmıştır.⁵⁰ Bu eserden yola çıkarak, Eski Türk edebiyatında, birinin yarım bıraktığı bir eserin başka bir şahıs tarafından tamamlanabileceğini de söyleyebiliriz. On yedinci yüzyıl şair ve münşii Nergisî de, İmam Gazâlî'nin **Kimyâ-yı Saâdet** adlı eserinin sadece "Rûkn-i Muâmele"⁵¹ faslını Türkçeye tercüme etmiş ve bu eserin adını **İksîr-i Saâdet**⁵² koymuştur.

Sadece bir kısmı tercüme edilen eserlerin yanında, tamamı tercüme edilip üstüne bazı ilaveler yapılan eserler de mevcuttur. Meselâ, Ali Şîr Nevâyî'nin **Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve**⁵³ adlı eseri, Molla Câmî'nin **Nefehâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds**⁵⁴ adlı sûfîler biyografisinin ilaveli tercümesidir. Nakşibendî şeyhlerinin hayatını ve fikirlerini topluca izah eden **Nefehâtü'l-Üns**'de; ekseriyetini Arap ve Acem, birazını da Türk ve Hind sûfîlerinin teşkil ettiği 601 şahsın biyografisi bulunmaktadır. Nevâyî; Farsça oluşu sebebiyle Türk münevverlerinin bu eserden faydalanmadığını düşünmüş ve çok beğendiği bu eseri, hem Türk aydınlarının istifadesine sunmak, hem de Türk ve Hind meşâyihine ait eksikleri tamamlamak amacıyla tercüme etmiştir. Nitekim Ali Şîr Nevâyî, **Nesâyimü'l-Mahabbe**'de, **Nefehâtü'l-Üns**'ü kelime kelime tercüme etmediğini, yer yer ihtisarlarda bulunduğunu ve tercümesine Molla Câmî ile onun muâsır ve musâhibi sûfîlere ait bir kısmı da ilave ettiğini anlatmaktadır.⁵⁵ Molla Câmî'nin **Nefehâtü'l-Üns** adlı eserini ilaveli olarak tercüme eden bir edîb de, on altıncı yüzyıl Türk edebiyatının daha çok tercüme eserleriyle tanınmış mutasavvıf, şair ve yazarı Bursalı Lâmiî Çelebi'dir(1472-1532)⁵⁶. **Fütühü'l-Mücâhidîn li-Tervîh-i Kulûbi'l-Müşâhidîn** adıyla

⁴⁹ Cem Dilçin (hzl.), **Mes'ûd bin Ahmed, Süheyl ü Nevbahâr, İnceleme-Metin-Sözlük**, Ankara, 1991.

⁵⁰ Mine Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara, 1995, s. 83; Mustafa Erkan-Mustafa Özkan, *agm.*, s. 189-191.

⁵¹ İmam Gazâlî, *age.*, s. 158-322.

⁵² Nergisî Mehmed b. Ahmed Bosnevî, *age.*

⁵³ Kemal Eraslan (hzl.), Ali Şîr Nevâyî, **Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve I- Metin**, Ankara, 1996.

⁵⁴ Ömer Okumuş, *agm.*'den, **Mehdî Tevhîdîpûr (nşr.)**, Abdurrahman-ı Câmî, **Nefehât**, *Tahrân*, 1336 hş./1957.

⁵⁵ Eraslan, *age.*, s. XLII.

⁵⁶ "Lâmiî Çelebi", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C. 6, Dergâh Yay., İstanbul, 1986, s. 67.

da bilinen **Tercüme-i Nefehâtü'l-Üns**, onun mensur eserlerinden en ünlüsüdür. Lâmiî, çevirisinde, Câmî'den sonra yaşamış Anadolu velîlerine de yer vermiştir.⁵⁷

Eski Türk edebiyatında başka dillerden tercüme edilen eserler, edebî eserlerin yanında, çoğunlukla ahlâk ve adab kitapları ile nasihat-nâmelerdir.⁵⁸ Başka dillerden Türkçeye tercüme edilen ahlâk ve adab kitapları ile nasihat-nâmelerden bazıları şunlardır(*):

Hüseyin Tevfik, **Mî'yâr-ı Hüsn-i Ahlâk**, (Gazâlî'nin **İhyâu Ulûmi'd-Dîn** adlı eserinden seçmeler.)⁵⁹; **Mîzân-ı Ülfet** (Gazâlî'nin **İhyâu Ulûmi'd-Dîn** adlı eserinden ahlâk bahsinin tercümesi).⁶⁰

Farukî, Abdullah Hasîb, **Mısbâhu'n-Neccâh**, (Gazâlî'nin **Vasâyâ-yı Hikemiyye**'sinden).⁶¹

İzzet, **Terceme-i Risâle-i Dürcü'd-Dürer**, (Sühreverdî Şihâbü'd-dîn Ebû Hafs Ömer'in eserinden ahlâkî öğütler; çok gülme, sır saklamama, düşmanlık, vb. konularla ilgili).⁶²

Ahmet Muhtar Giritli, **Mahâsin-i Ahlâk**, (Muhyi'd-din-i Arabî'nin Fahrü'd-din-i Râzî'ye yazdığı ahlâka dair eserinden).⁶³

Hacı Zihnî, **Fez-i Yezdân**, (İbnü'l-Verdî'nin Nasîhatü'l-İhvân adlı Kasîde-i Lâmiyye'sinin tercümesi).⁶⁴

Osman Rasih, **Mükâlemât-ı Edebiyye** (Farsça Zafer-Nâme adlı eserden: Büzürçmihr ile üstâdı arasında geçen ahlâka dair 60 soru-cevap).⁶⁵

Nevres-i Kadîm, **Mebâligü'l-Hikem** (Abdu'llâhü'l-Ensârî-i Hirevî'nin Farsça Nasâyih'ından).⁶⁶

Seyyid Ali Fethi, **Terceme-i Nasâyih-ı Eflâtûn-ı İlâhî** (birer ikişer cümlelik öğütler).⁶⁷

Fatma Mebrûke, **Terceme-i Nasîhatü'l-Hükemâ**.⁶⁸

⁵⁷ Mine Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara, 1995, s. 165-166; Günay Kut, "**Lâmiî Çelebi**", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2003, C. 27, s. 96.

⁵⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ağâh Sırrı Levend, "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız", *TDAY Belleten*, 1963, s. 89-115.

(*) Bu bölümde sıralayacağımız örnek eserlerin büyük bir kısmının künyelerinin tespitinde, Ağâh Sırrı Levend'in yukarıda adı geçen makalesinden faydalanılmıştır.

⁵⁹ Levend, **agm.**, s.95'ten, **Mî'yâr-ı Hüsn-i Ahlâk**, İstanbul, 1305,1315.

⁶⁰ Levend, **agm.**, s.95'ten, **Mîzân-ı Ülfet**, İstanbul, 1305.

⁶¹ Levend, **agm.**, s.95'ten, **Mısbâhu'n-Neccâh**, İstanbul, 1308.

⁶² Levend, **agm.**, s.95'ten, **Dürc-i Dürer**, İstanbul, 1297.

⁶³ Levend, **agm.**, s.95'ten, **Mahâsin-i Ahlâk**, İstanbul, 1314.

⁶⁴ Levend, **agm.**, s.95'ten, **Fez-i Yezdân**, İstanbul, 1292.

⁶⁵ Levend, **agm.**, s.95'ten, **Mükâlemât-ı Edebiyye**, İstanbul, 1290.

⁶⁶ Levend, **agm.**, s.96'dan, **Mebâligü'l-Hikem**, İstanbul, 1304.

⁶⁷ Levend, **agm.**, s.96'dan, **Terceme-i Nasâyih-ı Eflâtûn**, İstanbul, 1280.

⁶⁸ Levend, **agm.**, s.96'dan, **Terceme-i Nasîhatü'l-Hükemâ**, İstanbul, 1299.

Pend-Nâme-i Lokmân Hekîm Çevirisi (manzum).⁶⁹

Sadrettin, **Kâbûs-nâme Çevirisi**, Germiyanoğullarından Süleyman Şah b. Mehmet Bey adına (İstinsah tarihi h. 862, istinsah eden Baba Ali b. Salih b. Kudbeddini'l-Merendî).⁷⁰

Akkadızâde, **Kâbûs-nâme Çevirisi**, Emir Süleyman b. Bayezid'in yakınılarından Hamza Bey'in emriyle (istinsah tarihi, h.1079, istinsah eden Hasan b. Ali).⁷¹

Mercimek Ahmet, **Kâbûs-nâme Çevirisi** (II. Murad'ın emriyle).⁷²

Mesut, **Kelîle ve Dimne Çevirisi**, Aydınogullarından Umur Bey adına, (Nüşhanın istinsah tarihi 895, istinsah eden İsmail b. Mehmet b. Yavuz).⁷³

Filibeli Ali Çelebi, **Hümâyûn-nâme**, (Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifî'nin **Envâr-ı Süheylî** adı altında Farsça'ya çevirdiği **Kelîle ve Dimne**'nin Türkçe tercümesidir. Kanunî Sultan Süleyman'a sunulmuştur).⁷⁴

Osmanzâde Taip Ahmet, **Semâru'l-Esmâr, Zübdetü'l-Ezhâr** (Hümâyûn-nâme'nin sadeleştirilmiş ve özetlenmiş şeklidir).⁷⁵

Ahmet Mithat, **Hulâsa-i Hümâyûn-nâme** (II. Abdülhamid'in emriyle).⁷⁶

Kelîle ve Dimne, 1900'lü yıllarda Ömer Rızâ Doğrul tarafından tekrar Türkçeye kazandırılmış⁷⁷ ve günümüzde oldukça sade bir dille yayımlanmıştır.⁷⁸

Yazarı bilinmeyen **Merzubân-nâme Çevirisi** (XIV. yüzyıl, Kelîle ve Dimne tarzında kaleme alınmış hayvan hikayeleri. Bu eserden ilk kez Zajackovski tarafından bahsedilmiştir.)⁷⁹

Mehmet Halis b. Ahmet b. İsmail Tosyevî, **Kıstâsü'd-Devrân ve Mir'âtü'l-Cenân fî Muhâvereti'l-İnsân Ma'a Ecnâsi'l-Hayvân** (Arapça'dan çeviri).⁸⁰

⁶⁹ Levend, **agm.**, s.96'dan, **Pend-Nâme-i Lokmân Hekîm**, İstanbul, 1324.

⁷⁰ Levend, **agm.**, s.107'den, **Sadrettin Çevirisi**, Mısır, Hidiviyye Ktp.

⁷¹ Levend, **agm.**, s.107'den, **Akkadızâde Çevirisi**, Ankara Genel Ktp., Nr.303 (üstünde yanlış olarak Mercimek Ahmet yazılı); İstanbul Belediye Ktp., M. Cevdet Kitapları, Nr. 187.

⁷² Levend, **agm.**, s.108'den, **Mercimek Ahmet Çevirisi**, Ankara Genel Ktp., J.5/37; İstanbul Belediye Ktp., M. Cevdet Kitapları, Nr.87; Nûruosmâniye Ktp., Nr.4096; Orhan Şaik Gökyay (nşr.), **Mercimek Ahmet, Kâbusnâme**, İstanbul 1944.

⁷³ Levend, **agm.**, s.109'dan, **Kelîle ve Dimne, (Mesut'un)**, Süleymaniye Ktp., Laleli Böl., Nr. 1897.

⁷⁴ Adnan Karaismailoğlu, "Kelîle ve Dimne", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Ankara, 2002, C. 25, s. 211.

⁷⁵ Levend, **agm.**, s.109'dan, **Semâru'l-Esmâr**, İstanbul, 1256.

⁷⁶ Levend, **agm.**, s.109'dan, **Hulâsa-i Hümâyûn-nâme**, İstanbul, 1304.

⁷⁷ Karaismailoğlu, **agm.**, s. 211.

⁷⁸ Sâdık Yalsızuçanlar (hızl.), **Beydebâ, Kelîle ve Dimne**, İstanbul, 2001.

⁷⁹ Levend, **agm.**, s. 109'dan, **Merzubân-nâme**, **Türklük Dergisi**, 1939, S. 1; Zeynep Korkmaz, **Sadru'd-din-Şeyhoğlu, Marzubannâme Tercümesi, İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım**, Ankara, 1972.

Ahmed-i Dâ'î, **Vasiyyet-i Nüşirevân-ı Âdil be-Püsereş Hürmüz-i Tâc-dâr**, (Farsçadan tercüme olup pend-nâme mahiyetindedir).⁸¹

Abdurrahîm, **Terceme-i Pend-i Attâr** (Telifi 865/ 1447, Feridüddin-i Attâr'ın **Pend-nâme** adlı eserinin⁸² tercümesidir).⁸³

Tebrizli Ahmedî, **Esrâr-nâme** (Attâr'ın **Esrâr-nâme** adlı eserinden tercüme denilmekle birlikte 39 hikâyenin yalnızca 3 tanesi Attâr'ın eserindeki hikâyelerle aynıdır).⁸⁴

Za'îfî Pîr Mehmed bin Evrenos bin Nûreddin, **Bostân-ı Nasâyih**, (Attâr'ın **Pend-nâme** adlı eserinin tercümesidir).⁸⁵

Za'îfî Pîr Mehmed bin Evrenos bin Nûreddin, **Bâğ-ı Behişt** (Sâdî'nin **Bostân** adlı eserinin manzum tercümesidir).⁸⁶

Emre, **Terceme-i Pend-nâme-i Attâr** (Attâr'ın **Pend-nâme** adlı eserinden tercümedir).⁸⁷

Edirneli Nazmî, **Pend-nâme** (Attâr'ın **Pend-nâme** adlı eserinden tercümedir).⁸⁸

Şemseddîn-i Sivasî, **İbret-nümâ**, (Aruz vezninin Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün kalıbıyla nazm olunmuş 4615 beyitlik bir mesnevîdir. Feridüddin-i Attâr'ın **İlâhî-nâme** isimli mesnevîsinin serbest tercümesi mahiyetindedir).⁸⁹

Emîrî, **Mir'âtü'l-Ebrâr** (Sâdî'nin **Bostân** adlı eserinin tercümesidir).⁹⁰

Eski Türk edebiyatında "tercüme" söz konusu olunca, İslâmî edebiyatta bir gelenek hâline gelen ve Türk Edebiyatında, siyer, hilye, mevlid, maktel gibi dinî türler içerisinde en fazla işlenen tür olan "kırk hadis" tercüme ve şerhlerinden bahsetmemek doğru olmaz. Arapçada erbaûn hadis, Farsçada çihil hadis, Türkçede kırk hadis olarak anılan tür hicrî ikinci mîlâdî sekizinci yüzyılın ikinci ya-

⁸⁰ Levend, *agm.*, s.110'dan, **Kıstâsü'd-Devrân**, Süleymaniye Ktp., Esat Efendi Böl., Nr. 2355 (yazarın el yazısıyla).

⁸¹ Günay Kut, "Ahmed-i Dâ'î", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1989, C. 2, s. 58.

⁸² M.Nuri Gencosman (ter.), **Feridüddin-i Attâr, Pendnâme**, Ankara, 1946.

⁸³ Emine Yeniterzi, **Behiştî'nin Heşt Behişt Mesnevîsi**, İstanbul, 2001, s. 22.

⁸⁴ Yeniterzi, *age.*, s.22; Gönül Ayan, **Tebrizli Ahmedî-Esrâr-nâme (İnceleme-Metin)**, Ankara, 1996.

⁸⁵ Ümit Tokatlı, **Pîr Mehmed b. Evrenos b. Nûreddin Zaîfî-Bostân-ı Nasâyih**, Kayseri, 1996.

⁸⁶ Yeniterzi, *age.*, s.23; Âmil Çelebioğlu, **Kanûnî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı**, İstanbul, 1994, s. 94.

⁸⁷ Yeniterzi, *age.*, s. 24., Azmi Bilgin, "Türk Edebiyatında Nasihatnâme ve Emre'nin Tercüme-i Pendnâme-i Attâr'ı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 93, Aralık 1994, s.197-208.

⁸⁸ Yeniterzi, *age.*, s.24.

⁸⁹ Birgül Tokar, "Şemseddin-i Sivasî ve Mir'âtü'l-Ahlâk Adlı Mesnevîsi", *SÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15, Bahar 2004, s. 437; H. Ahmet Sevgi, "İlâhî-nâme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, C. 22, s. 70.

⁹⁰ Yeniterzi, *age.*, s.26; Erol Çöm, **Emîrî'nin Gülşen-i Ebrâr ve Mir'âtü'l-Ebrâr Mesnevîleri (İnceleme- Metin)**, SÜ SBE Yayınlanmamış YLT, Konya, 2001.

rısından itibaren ortaya çıkmıştır. Konuyla ilgili derleme faaliyetlerinin en büyük dayanağı; “Allah Teâlâ, ümmetimin dinî işlerine dair kırk hadis derleyen kimseyi fakihler ve âlimler topluluğu arasında diriltir.”⁹¹ meâlindeki zayıf bir hadistir.⁹² Kırk hadisler, bir yönüyle dinî, diğer bir yönüyle edebî, ahlâkî ve içtimâî özelliklere sahiptirler. Bu nedenledir ki, zamanla İslâm edebiyat ve tefekkürünün temel türlerinden biri haline gelmiştir. Kırk hadis türünün Arap edebiyatındaki ilk örneği Abdullah b. Mübarek’in **Erba’ûn Hadîs** adlı mensur eseridir. Kırk hadis türündeki eserler, uzun süre, başladığı gibi mensur olarak kaleme alınmış, İran ve Türk edebiyatlarında önce nazım-nesir karışık olarak telif edilmiş, daha sonra tamamı manzum kırk hadisler ortaya çıkmaya başlamıştır. Arap dilinde tamamen manzum kırk hadisler rastlanmamakla beraber, Farsça ve özellikle de Türkçede, manzum kırk hadisler önemli bir yer tutar. Müslüman milletlerin hiç birinde Türkçede olduğu kadar kırk hadis yazılmamıştır. Ali Şîr Nevâyî’den⁹³ Fuzûlî⁹⁴ ve Nâbî’ye⁹⁵ kadar birçok Türk şairi Câmî’nin⁹⁶ kaleme aldığı kırk hadisin kıt’alar halinde tercümesini yapmıştır. Hâzinî⁹⁷ ve Hâkânî Mehmet Bey⁹⁸ gibi şairlerin tercümeleri ise mesnevî şeklindedir.⁹⁹

Osmanlı toplumunda, her seviyedeki insana hitap eden kırk hadisler yüzyıllar boyunca büyük ilgi görmüş; şair ve yazarlarımız, Arapça kısa bir metni nazım diline aktarırken tercüme güçlerini olduğu kadar, ana dillerindeki ustalıklarını da gösterme imkânı bulmuşlardır. Türk dilindeki ilk kırk hadis tercümesi, on dördüncü yüzyıl Harezmi sahası şairlerinden Kerderli Mahmut b.

⁹¹ Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs Amme'stehera Mine'l-Ehâdîsi Alâ Elsineti'n-Nâs**, Lübnan-Beyrut, 1988, C. 2, s. 246, 2465. hadis.

⁹² M.Yaşar Kandemir, “Kırk Hadis”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, C. 25, s. 467-470.

⁹³ Günay Kut, “Ali Şîr Nevâî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1989, C. 2, s. 452; Necib Âsım, *Hadîs-i Erbaîn Tercümeleri (Nevâî'nin Tercümesi)*, *Millî Tettebbûlar Mecmûası*, S. 4, İstanbul, 1331, s.149-155.

⁹⁴ Kemâl Edip Kürkçüoğlu, **Fuzûlî, Kırk Hadis Tercümesi**, İstanbul, 1951.

⁹⁵ Necib Âsım, *Hadîs-i Erbaîn Tercümeleri (Nâbî'nin Tercümesi)*, *Millî Tettebbûlar Mecmûası*, S. 4, İstanbul, 1331, s. 155-160.

⁹⁶ Ahmet Sevgi, **Molla Câmî'nin Erba'in'i ve Manzum Türkçe Tercümeleri**, Konya, 2000.

⁹⁷ Abdülkadir Karahan, “Kırk Hadis-Türk Edebiyatı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, C. 25, s. 470-473'den, Hâzinî, **Şerh-i Hadîs-i Erba'in**, İsmail Saib Sencer Yazmaları (DTCF Ktp., Nr.738) ile Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'nde (Orhan Gazi, Nr. 328 [yeni nr. 85]).

⁹⁸ Mustafa Uzun, “Hâkânî Mehmed Bey”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, C.15, s.168'den, Sadık Tiryaki (hzl.), **Hâkânî Mehmed Bey, Hadîs-i Erbaîn Tercümesi**, İÜ Edebiyat Fakültesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Lisans Tezi, Nr.: 1916.

⁹⁹ Abdülkadir Karahan, “Kırk Hadis-Türk Edebiyatı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, C. 25, s. 470-473. Ayrıca bkz. Abdülkadir Karahan, **İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis Toplama, Tercüme ve Şerhleri**, Ankara, 1991.

Ali'nin kaleme aldığı **Nehcü'l-Ferâdis'**dir¹⁰⁰. Bunu takiben Türk edebiyatında pek çok kırk hadis tercümesi yazılmıştır. Türkçe kırk hadis tercümelerinin en önemlilerinden birkaçını aşağıda sıralayacağız:

Kemâl Ümmî, **Kırk Armağan** (On beşinci yüzyılda tercüme edilmiş olup bu türün en orijinal örneklerinden biri sayılır. Bazı divan nüshalarında yer aldığı gibi müstakil nüshası da bulunan bu eser, yaklaşık 200 beyitlik bir mesnevî olup ölüm hakkındaki bir hadisin şerhinden ibarettir).¹⁰¹

Bâkî, **Tercüme-i Hadîs-i Erbaîn** (Eser, Ebâ Eyyûb-i Ensarî tarafından rivayet edilen hadislerin kırkının toplanarak tercüme edilmesi sûretiyle meydana getirilmiştir).¹⁰²

Usûlî (**Divanının**)¹⁰³ baş tarafında **Manzûme-i Hadîs-i Erbaîn** adıyla yer alan manzum kıt'alarda seksen hadis tercüme etmiştir.¹⁰⁴

Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh, **Arafâtü'l-Ârifin** (1570'de yazılmış olup hadislerden sonra konuya uygun hikâyelere de yer verilmiştir).¹⁰⁵

Âlî Mustafa Efendi (**Çihil Hadis** olarak adlandırdığı iki ayrı eser kaleme almış, bunlardan ilkinin 1597 yılında, ikincisini ise 1597-1600 yılları arasında tamamlamıştır).¹⁰⁶

Osmanzâde Ahmed Tâib, **Sıhhat-âbâd** (Telif tarihi 1120/1708. Bir ara hastalanan padişah III. Ahmed'e iyileşmesi için adanmış bir risâle olup, hadisler önce nesir hâlinde Türkçe'ye çevrilerek açıklanmış, ardından birer kıt'a ile nazma çekilmiştir).¹⁰⁷

Merdümî Abdüsselâm Çelebi, **Tuhfetü'l-İslâm** (971/1563'te Üsküp'te yazılmış, devrin padişahı Kanuni Sultan Süleyman'a armağan edilmiştir. Manzum kırk âyet ve kırk hadis tercümesidir).¹⁰⁸

Merdümî'nin yukarıda adı geçen eseri, manzum kırk hadis tercümelerine bir örnek teşkil etmesinin yanında, manzum kırk âyet tercümesi olarak da dikkat çekicidir. İlk manzum kırk âyet tercümesi, **Tuhfetü'l-İslâm**'da yer almaktadır. On yedinci yüzyıl şair ve münşilerinden Okçu-zâde Mehmet Efendi'nin de

¹⁰⁰ Semih Tezcan-Hamza Zülfikar (hzl.), **Kerderli Mahmut b. Ali, Nehcü'l-Ferâdis (Uştmahtarın Açuq Yolu-Cennetlerin Açık Yolu) I Metin, II Tıpkıbasım**, Tıpkıbasım ve Çeviriyazı: Janos Eckmann, Ankara, 1995; Aysu Ata (hzl.) **III Dizin-Sözlük**, Ankara, 1998. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Neclâ Pekolcay, **İslâmî Türk Edebiyatı**, İstanbul, 1967, s. 99; M. Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara, 2003, s. 312-314.

¹⁰¹ İsmail Ünver, "Kemal Ümmî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Ankara, 2002, C. 25, s. 230.

¹⁰² Mine Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara, 1995, s. 161.

¹⁰³ Mustafa İsen, **Usûlî Divanı**, Ankara, 1990.

¹⁰⁴ Karahan, **agm.**, s. 471.

¹⁰⁵ Karahan, **agm.**, s. 471.

¹⁰⁶ Hasan Aksoy, **Mustafa Âlî'nin Manzum Kırk Hadis Tercümeleri**, İstanbul, 1991.

¹⁰⁷ Karahan, **agm.**, s. 471.

¹⁰⁸ Ahmet Sevgi, **Merdümî-Tuhfetü'l-İslâm (Kırk Âyet ve Kırk Hadis Tercümesi)**, Konya, 1993.

En-Nazmü'l-Mübîn fi Âyâtî'l-Erbâin adlı manzum bir kırk âyet tercümesi vardır. Fakat müellifin, ele aldığı her âyeti önce bir kıt'a ile tercüme edip sonra bu âyetle ilgili uzun uzun mensur açıklamalarda bulunması, bu eseri manzum kırk âyet tercümesi olmaktan ziyâde mensur kırk âyet tefsiri görünümüne sokmuştur.¹⁰⁹

Türk edebiyatında, kırk hadis tercümeleri yanında, az sayıda, “gül-i sad-berk”¹¹⁰ olarak adlandırılan yüz hadis tercümeleri de mevcuttur:

Mustafa Darîr, **Yüz Hadîs ve Yüz Hikâye** (Emir Çolpan'ın isteği üzerine, Fazlu'lllâh b. Nâsîru'l-Gavrî el-İmâdî'nin **Tuhfetü'l-Mekkiyye ve Ahbâru'n-Nebeviyye** adlı eserinden faydalanarak yazmıştır. İmâdî'nin eseri, 159 hadisle bazı hadislerden sonra anlatılan kısa hikâyeleri ihtiva ederken; Darîr, eserine bu hadislerden 100 tanesini koymuş ve her hadisten sonra bir hikâye ilave ederek eseri serbest tercüme yoluyla kaleme almıştır).¹¹¹

Hatiboğlu, **Ferah-nâme** (Telif tarihi 829/1425. Manzum yüz hadis kitabıdır. Arapçadan tercümedir. 100 bölümden oluşan eserin her bölümünde bir hadis yer almakta ve o hadisle ilgili bir hikâye anlatılmaktadır. Bu eser üzerinde, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Mahmut Esat Coşan tarafından bir doktora çalışması yapılmıştır. Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün kalıbıyla yazılan eser, yedi yılda tamamlanmıştır).¹¹²

Latîfî, **Sühbatü'l-Uşşâk** (100 hadis tercümesi olup baş tarafta yer alan “tevhid”, “na't”, “sebeb-i te'lîf” ve “evsâf-ı pâdişâh” ile sondaki “münâcât” ve “tazarruât” bölümleri mesnevî tarzında, hadis tercümeleri ise kıt'alar halinde kaleme alınmıştır).¹¹³

İsmâil Belîğ, **Gül-i Sad-berg** (Telif tarihi 1136/1723. İbadetle ilgili olarak seçilen yüz hadisin her birinin birer beyitle açıklandığı bir eserdir. Her hadis bir gül yaprağına benzetilerek tamamı için yüz yapraklı gül çağrışımı ile “gül-i sad-berg” denilmiştir. Eser 12 beyitlik bir münâcâtla başlar ve bunu 37 beyitlik na't ile sebeb-i te'lîf kısımları takip eder. Dönemin sultanı III. Ahmed ve Sadra-

¹⁰⁹ Sevgi, *age.*, s. 30.

¹¹⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Çetin Derdiyok, “Gül-i Sad-berk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, C. 14, s. 225-226.

¹¹¹ Mustafa Erkan, “Darîr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, C. 8, s. 498.

¹¹² Fahir iz, Günay Kut, XV. Yüzyıl Divan Nazım ve Nesri, *Büyük Türk Klâsikleri*, İstanbul, 1985, C. 2, s. 137.

¹¹³ Ahmet Sevgi, “Latîfî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2003, C. 27, s. 112; Ahmet Sevgi (hzl.), **Latîfî, Sühbatü'l-Uşşâk (Manzûm Yüz Hadîs Tercümesi)**, Konya, 1993.

zam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa için düzenlenen methiye kısmı 25 beyittir. Daha sonra hadisler teker teker ele alınır ve birer beyitle açıklanır).¹¹⁴

Tercüme geleneğiyle ilgili verdiğimiz bu örneklerin yanında, asırlardır tüm dünyada ölmez eserler arasında yer alan ve muhtelif dillere tercüme edilen **Mesnevî-i Şerîf**'i de zikretmeden geçemeyeceğiz. **Mesnevî-i Şerîf**'in pek çok Türkçe tercüme ve şerhleri mevcuttur. Sadece tercüme mahiyetinde olan eserlerin yanında, şerh niteliğindeki eserlerde de, şerh edilecek beytin önce tercümesi verilmiş, sonra şerh kısmına geçilmiştir. Bu nedenle, **Mesnevî** şerhlerinin, aynı zamanda **Mesnevî** tercümesini de ihtiva ettiğini söyleyebiliriz.

Şu ana kadar yapılan tespitlere göre; **Mesnevî**'nin Türkçeye yapılan ilk tam tercüme ve şerhi Prizenli Şem'î'nin (mutasavvıf şair, Prizren ?-İstanbul 1591)¹¹⁵ **Şerh-i Mesnevî** adlı eseridir. Şem'î, ikinci cildine 1588 yılında başladığı eserini, altı ciltte tamamlamış (1600); ilk beş cildi III. Murad (1574-1595)¹¹⁶, son cildi ise III. Mehmed (1595-1603)¹¹⁷ adına kaleme almıştır.¹¹⁸

Mesnevî-i Şerîf'in, edebiyatımızdaki etkisinin kanıtı olarak kabul etmemiz gereken, Türkçe tercüme ve şerhlerinin tanınmış olanlarından en önemlilerini, telif tarihlerine göre, şöyle sıralayabiliriz¹¹⁹:

Mu'înü'd-dîn b. Mustafa, **Mesnevî-i Murâdiyye** (1. Defter'den), (Mutasavvıf-şair, on beşinci yüzyılda yaşamıştır. Türkçede bilinen ilk mesnevî mütercim ve şârihidir. Mesnevî-i Murâdiyye adlı eserini, Sultan II. Murad'a ithaf etmiştir. Eserin yazılış tarihi, 1436'dır).¹²⁰

Rusûhî İsmâil-i Ankaravî (Mevlevî şeyhi ve Mesnevî şârihi, ö. 1631)¹²¹, **Mesnevî-i Şerîf Şerhi**, I-VI, Mısır: Bulak Matbaası, 1251/1835; I-VII, İstanbul: Dâru't-Tibâ'ati'l-Âmire, 1289/1872 (VII. cild, tekmile-i cild-i sâdisdir).

¹¹⁴ Mustafa Çıpan, "Belîğ, İsmâil", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, C. 5, s. 416; Abdulkerim Abdulkadiroğlu, "Belîğ'in Gül-i Sadberg'i", *İslâmî Edebiyat-Islamîc Literature*, S. 22, Ekim-Kasım- Aralık 1993, s. 121-151.

¹¹⁵ "Şem'î (Prizenli)" *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 8, Dergâh Yay., İstanbul, 1998, s. 129.

¹¹⁶ Tarihler, söz konusu padişahların saltanat yıllarını göstermektedir. Mustafa Armağan (hzl.), *Anthony Dolphin Alderson, Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı*, İstanbul, t.y., C. 1, s. 201-202.

¹¹⁷ Armağan, *age.*, C. 1, s. 201-202.

¹¹⁸ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul, 1983, s. 142.

¹¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Adnan Karaismailoğlu-Sait Okumuş-Fahrettin Coşguner, *Mevlânâ Bibliyografyası*, Konya, 2006; Ali Bektaş "Mevlânâ ve İlgili Konulara Dair Okumalar İçin Yayınlar", *Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî-İnsanlığın Aynası*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları 57, Konya, 2004, s. 297-313. Vereceğimiz eserlerin künyelerinin tespitinde de bu kaynaklardan istifade edilmiştir.

¹²⁰ "Mu'înî Mustafa Çelebi", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 6, Dergâh Yay., İstanbul, 1986, s.436-437; Kemal Yavuz, *Mesnevî-i Murâdiyye*, Ankara, 1982.

¹²¹ Erhan Yetik, "Ankaravî, İsmâil Rusûhî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, C. 3, s. 211-213'e göre; Ankaravî'nin **Mesnevî** ile ilgili altı tane eseri vardır. Bunlardan en önemlisi olan

Sarı Abdullah b. Mehmed (mutasavvıf-şair, İstanbul 1584-1660)¹²², **Cevâ-hir-i Bevâhir-i Mesnevî (Mesnevî-i Şerîf Tercüme ve Şerhi)**, I-V, İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Matbaası-Matbaa-i Âmire, 1287-1289/1870-1871. (1. Defter'in beş cilt hâlinde tercüme ve şerhidir).

İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1725)¹²³, **Mesnevî Şerhi-Rûhu'l-Mesnevî**, I-II (1. Defter'den), İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1287/1871.

Mesnevî-i Ma'nevî, (üç cilt hâlinde), Türkçeye manzum olarak çeviren: Nahîfî Süleyman (Divan şairi, İstanbul 1640-45 arası-1738)¹²⁴, Mustafa Vehbî'nin tashîhiyle, Mısır: Bulak, 1268/ 1851-52. (Farsça metin ile birlikte).¹²⁵

Âbidin Paşa (devlet adamı, edîb, Preveze 1843-İstanbul 1908)¹²⁶, **Terceme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf** (1. Defter), I. cilt, Sivas: Vilâyet Mtb., 1301; 1303/1886; II. cilt, Ankara: Vilâyet Mtb., 1302; I-V (2 cilt hâlinde), İstanbul: Kütübhâne-i İrfân, 1324-1326. (Kütübhâne-i İrfân tarafından; Mahmud Bey, Matbaa-i Kütübhâne-i Cihân ve İkdâm Matbaalarında bastırılmıştır).

Ken'an Rifâî (mutasavvıf-şair, 1867-1950)¹²⁷, **Mesnevî Hatıraları** (Mesnevî Tercüme ve Şerhi, 1. Defter'den).¹²⁸

Mesnevî Şerhi'nin asıl adı; **Mecmû'atü'l-Letâif ve Ma'mûretü'l-Ma'ârif**'tir. Ankaravî İsmâil Rusûhî Efendi'ye "Hazret-i Şârih" ünvanını kazandıran bu eser; gerek ilmî kudretini göstermesi, gerekse bıraktığı tesirler bakımından, Ankaravî'nin eserleri içinde en dikkate değer olanıdır. Şârihin, **Mesnevî-i Şerîf** ile ilgili diğer eserleri ise şunlardır: **Fâtihü'l-Ebyât** (Mesnevî'nin ilk on sekiz beytini ve anlaşılması güç diğer bazı kelimelerini şerheden bir risâledir), **Câmi'u'l-Âyât** (Mesnevî'deki âyet ve hadisler ile Arapça beyitlerin ve anlaşılması güç bazı terimlerin şerhidir.), **Hall-i Müşkilât-ı Mesnevî** (Mesnevî'deki hikâyeleri açıklayan bir eserdir.), **Tuhfetü'l-Berere** (Mesnevî'den seçilen bazı beyitlerin şerhi olup içinde Ankaravî'nin şüirleri de vardır.), **Simâtü'l-Mûkînîn** (Mesnevî'nin dibâcesini şerheden Arapça bir risâledir.)

¹²² "Abdullah Efendi, Sarı", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 1, Dergâh Yay., İstanbul, 1977, s.12-13.

¹²³ Ali Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, C. 23, s. 102-106'ya göre; **Rûhu'l-Mesnevî, Mesnevî-i Şerîf**'in ilk 738 beytinin şerhidir. İsmail Güleç (hzl.), **Bursalı İsmail Hakkı, Rûhu'l-Mesnevî**, İstanbul, 2004, 2005.

¹²⁴ "Nahîfî Süleyman", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 6, Dergâh Yay., İstanbul, 1986, s. 498.

¹²⁵ Âmil Çelebioğlu (hzl.), **Mesnevî-i Şerîf-Aslı ve Sadeleştirilmişiyile Manzum Nahîfî Tercümesi**, 3 cilt, İstanbul, 1967,1969,1972.

¹²⁶ "Abidin Paşa", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 1, Dergâh Yay., İstanbul, 1977, s. 24.

¹²⁷ Mustafa Tahralı, "Kenan Rifâî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, C. 25, s. 254-255'e göre; Mesnevî-i Şerîf'in birinci cildinin şerhi olan söz konusu eser, Ken'an Rifâî'nin dergâhtaki mesnevî derslerinde Ziya Cemal Büyükkasay, Semiha Cemal ve Sâmîha Ayverdi gibi talebelerinin tuttuğu notların daha sonra bir heyet tarafından karşılaştırılarak bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş, derleme, bu heyette bulunan Nihat Sâmî Banarlı'nın kalemıyla günümüz Türkçe'sine kazandırılmıştır.

¹²⁸ Kâzım Büyükkasoy (hzl.), **Mesnevî Hatıraları**, İstanbul,1952, 1968; Ken'an Rifâî, **Şerhli Mesnevî-i Şerîf**, İstanbul, 1973; Ken'an Rifâî, **Şerh-i Mesnevî-i Şerîf: Mesnevî Tercüme ve Şerhi**, İstanbul, 2000.

Tâhirü'l-Mevlevî (Olgun, Tâhir, yazar, İstanbul 1877-1951)¹²⁹, **Mesnevî Dersleri**, I-V, İstanbul: Işıl Mtb., 1368-1369/ 1949-1950. / Tâhirü'l-Mevlevî (Olgun), **Şerh-i Mesnevî**, I-XIV, İstanbul: Ahmed Said Mtb., 1963-1972; Selâm Yay., 1963-1975; 2. Baskı, Şâmil Yay., 1975; 1990; 2000. (17309. beyitten sonrasını tercüme ve şerheden: Şefik Can, XV-XVIII, İstanbul, 1982-1985).

Abdülbâki Gölpınarlı, **Mesnevî Tercümesi ve Şerhi**, I-VI (3 cilt hâlinde).¹³⁰

Şefik Can, **Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi**.¹³¹

Her ne kadar Eski Türk edebiyatında çok kapsamlı bir tercüme geleneği varsa da, pek çok şair “tercüme”den kaçınmış ve eserleri için daha önce işlenmemiş bir konu aramışlardır.

Mesîhî bir gazelinde şu öğütte bulunur:

Kimisi terceme söyler kimisi darb-ı mesel
Kiyürme şi're sakın sen libâs-ı 'âriyeti ¹³²

Ali Şîr Nevâyî, **Ferhad ü Şîrîn** adlı mesnevîsinde konuya girerken, başkasının dolıştığı meydanda at sürmenin, başkasının gül topladığı bahçede gül devşirmenin hoş olmadığını şöyle dile getirir:

Hoş irmes il songınça raşş sürmek
Yolu kim il yükürmişdür yükürmek

Bir ev kim bir çemende sâyir irdi
Niçe kim gül açılğan kördi tirdi

Hem ol yirde imes gül istemek hûb
Bu büstân şahında gül köp çemen köp ¹³³

Çeviri yoluyla birçok eser yazmış olan ve daha çok Molla Câmî'den yaptığı çevirilerle tanınan on altıncı yüzyıl divan şairi Bursalı Lâmiî Çelebi¹³⁴ de, aslın-

¹²⁹ “Olgun, Tâhir”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 7, Dergâh Yay., İstanbul, 1990, s. 118-119.

¹³⁰ Abdülbâki Gölpınarlı, **Mesnevî Tercümesi ve Şerhi**, İstanbul, 1981,1984,1990.

¹³¹ Şefik Can, **Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi**, 1. cilt (I-II), 2. cilt (III-IV), 4. cilt (V-VI), İstanbul, 2003.

¹³² Mine Mengi, **Mesîhî Divanı**, Ankara, 1995, s. 285, 6/261.

¹³³ Gönül Alpay, **Ali Şîr Nevâyî-Ferhad ü Şîrîn (İnceleme-Metin)**, Ankara, 1975, s. 112.

¹³⁴ Günay Kut, “Lâmiî Çelebi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2003, C.27, s. 96-97'ye göre; Lâmiî'nin “(mensur olanlar) Tercüme-i Şevâhidü'n-Nübüvve, Tercüme-i Nefahâtü'l-Üns, Hüsn ü Dil, Münâzara-i Bahâr u Şitâ, Şerh-i Dibâce-i Gülistan, Münşeât-ı Mekâtib, Hall-i

da Unsûrî'den tercüme ettiği **Vâmık u Azrâ** adlı mesnevîsinin başında, "efsâne-perdâzlıktan ferâgat" ederek bir köşeye çekildiğini kaydettiği sırada kendi kendine şunları söyler:

Aşl ma'nâ ğaşb-ı şüret müste'âr
Mefharuñ bāzīçe-i eş'âr-ı 'âr

Eyleyüp bāğ-ı selefden meyve düzd
İstemek her nā-ħalefden ecr ü müzd

Hîç ola mı lâyıķ-ı ehl-i kemâl
Kanda gitdi ğayretüñ ey bed-ħışâl

Şofrasına her ħasüñ şunmağdan el
Ĥübdur derd ile destüñ ola şel¹³⁵

On yedinci yüzyıl mesnevî şairi Nev'izâde Atâyî de **Sohbetü'l-Ebkâr** adlı mesnevîsinin sebab-i te'lîf bölümünde, "tercüme" ile ilgili olarak şöyle der:

Ben didüm terceme olmaz mağbûl
Tercemân olmağa kim ide ħabûl

Ehl-i dil tercemeden 'âr eyler
'Âriyet şâhibini ħ'âr eyler¹³⁶

Halbuki Atâyî'nin eserlerinde yer yer başkalarından alınmış düşüncelere rastlanır. Hatta sebab-i te'lîf bölümünde "tercüme"ye karşı olumsuz bakışını ortaya koyduğu bu eserini, Molla Câmî'nin **Sübhatü'l-Ebrâr** adlı eserinden etkilenecek Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün kalıbıyla kaleme almıştır.¹³⁷ Atâyî'nin hikâyelerinin içinde daha önce ele alınmış olanlar vardır. Özellikle **Yusuf u Züleyha**

Muammâ-yı Mîr Hüseyin, Menâkıb-ı Üveys el-Karanî, İbret-nâme, Şerefü'l-İnsân, Letâif-nâme, Nefsü'l-Emr; (manzum olanlar) Maktel-i Hüseyin, Selâmân ü Ebsâl, Şem' u Pervâne, Gûy u Çevgân, Ferhâd-nâme, Vâmık u Azrâ, Kıssa-i Evlâd-ı Câbir, Lugat-ı Manzûme, Dîvân-ı Eş'âr, Şehrengiz-i Bursa, Vîs ü Râmîn, Heft Peyker" adlı 12 manzum, 12 mensur toplam 24 eserinin çoğu tercüme veya uyarlamadır.

¹³⁵ Gönül Ayan, *Lâmîf-Vâmık u Azrâ (İnceleme-Metin)*, Ankara, 1998, s. 130-131.

¹³⁶ Muhammet Yelten (hzl.), *Nev'izâde Atâyî, Sohbetü'l-Ebkâr*, İstanbul, 1999, s. XIV, 30.

¹³⁷ Haluk İpekten, "Atâî, Nev'izâde", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, C. 4, s. 41.

ile **Şâh u Gedâ** mesnevîlerinde, daha önce aynı konuyu işeyen şairlerin eserleriyle büyük oranda benzerlikler bulunduğu görülür.¹³⁸

Bu örneklerden anlaşıldığına göre; divan şairlerinden bir kısmı “tercüme”yi tasvip etmeseler bile, zaman zaman bu yöntemi eserlerinde kullanma yoluna gitmişler, en azından nazîre geleneğini devam ettirmişlerdir. Başkalarından almayı doğru bulmamakla birlikte, kimi yerlerde “tercüme”yi zarûrî görenler de vardır. On altıncı yüzyıl şairlerinden Halîfe (Diyarbakır ?-1572)¹³⁹ **Leylâ vü Mecnûn**¹⁴⁰ adlı mesnevîsinin sonunda şöyle der;

Şâhib-kerem oldur iy nîgû-nâm
Kim eyleye kendü kesbin in’âm

Yohsa ne hünerdür ilden almak
Hem yok yire öyle harc kılmak

İllâ ki düşer gehî zarûrî
Bu nazmda terceme umûrî

Niçün ki Nizâmî-i suhan-ver
Güftârî ‘Arabdan almış ekşer

Hem Câmî vü Hâtifi vü Hüsrev
Olmuşlar birbirlerine pey-rev

Ba’zı yirin eyledim mütercem
Tâ kılmaya aşl-ı kışşa mübhem¹⁴¹

Ve yine on altıncı yüzyıl şairlerinden Celâlzâde Sâlih (Vulçitrin/Rumeli 1493-İstanbul 1565)¹⁴², **Leylâ vü Mecnûn** mesnevîsinde¹⁴³, önce Hüsrev’in¹⁴⁴, sonra Hâtifi’nin¹⁴⁵ aynı adlı mesnevîlerinden söz ederken şunları söyler;

¹³⁸ Levend (1984), s. 87.

¹³⁹ “Halîfe”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yay., İstanbul, 1981, C. 4, s. 45.

¹⁴⁰ “Leylâ ve Mecnun”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yay., İstanbul, 1986, C. 6, s. 90’a göre, eserin yazması Agâh Sırrı Levend kitapları arasındadır.

¹⁴¹ Levend (1984), s. 87.

¹⁴² “Celâlzâde Sâlih Çelebi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yay., İstanbul, 1977, C. 2, s. 30.

¹⁴³ “Leylâ ve Mecnun”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yay., İstanbul, 1986, C. 6, s. 90’a göre, eserin yazması Nûruosmâniye Ktp., Nr. 3846’da kayıtlıdır.

Terceme itmeyem velî anı
Düşmeyem nazm ile aña şânî

Zâde-i şab'um olsa ebyâtı
Hâşş ola cümle-i hayâlâtı

.....

Ba'zı beytinde kim şafâ gördüm
Terceme itmeyi revâ gördüm

Sâyiri ihtirâ'-ı hâırdur
Zâde-i ümm-i şab'-ı fâırdur¹⁴⁶

Görüldüğü gibi, “tercüme” ve “nazîre” tarzı Eski Türk edebiyatında çok ilgi görmüş ve pek çok şair için, tasvip etmeseler dahi, kullandıkları bir yöntem hâline gelmiştir. Bazen müşterek konular farklı lisanlarda birbirinden güzel ifadelere kavuşturulurken, bazen de “tercüme” adı altında aslından çok farklı eserler vücuda getirilmiştir. Eski edebiyatımızdaki bu “tercüme” anlayışı ile Nurullah Ataç'ın “tercüme” hakkındaki şu ifadeleri, esas itibariyle birbirine benzer:

“Tercümeden beklediğimiz sadece birtakım yeni bilgiler edinmek, başka memleketler insanların düşüncelerinden, duygularından haber almak mıdır? Unutmamalı ki, yazmak, her şeyden önce dile hizmet etmek, bir dil eseri vücûda getirmektir; dilin kâidelerine selîkasına uymak istemeyen, o dille fikirlerini söyleyebileceğine inanmayan bir kimsenin yazmağa hakkı yoktur. Tercüme için de böyledir; herhangi bir dilden Türkçeye kitap tercüme eden bir insanın, her şeyden önce, üzerinde çalıştığı metindeki fikirlerden de önce, Türkçenin icaplarını düşünmesi, onlara uyması lâzımdır. Dili zorladığı takdirde söylediği anlaşılmaz; bu sûretle metne sadâkatsizlik etmiş olur. Bunun için: ‘Ne yapalım? Biz metinden ayıramayız.’ diye Türkçeye pek benzemez veya tatsız cümleler yazmağa kalkışanlara gülüyorum; o kadar sadâkatin bir sadâkatsizlik olduğunu, metne böyle körü körüne bağlanmakla ona ihânet ettiklerini anlamıyorlar. Tercüme etmek, bir dilde düşünülmüş bir şeyi, başka bir dilde tekrar düşünmek demektir. Fransızca bir kitap, Fransızca düşünülmüştür; onu yeniden Türkçe düşünmek lâzımdır.

¹⁴⁴ Rıza Kurtuluş, “Emîr Hüsrev-i Dihlevî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, C. 11, s. 137'den, Tâhir Ahmedoğlu Muharremof (hızl.), *Emîr Hüsrev-i Dihlevî, Mecnûn ü Leylî*, Moskova, 1965.

¹⁴⁵ Mürsel Öztürk, “Hâtifi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, C. 16, s. 468'den, Sir W. Jones (hızl.), *Hâtifi, Leylâ vü Mecnûn*, Kalküta, 1788.

¹⁴⁶ Levend (1984), s. 88.

*Türkçesini yazarken gene Fransızca düşünmeğe devam ederseniz, ancak kelimeleri Türkçeye çevirmiş olursunuz, tercüme etmiş olmazsınız.”*¹⁴⁷

Yaşadığı dönemde, İran mukallitliğine ve Avrupalılaşmaya meyyal iki zümrenin mevcûdiyetini bizzat gören Muallim Naci (şair ve yazar, İstanbul 1850-13 Nisan 1893)¹⁴⁸'nin; “*Bir seyyâle-i fikriyyedir ki, dünyânın insan sâkin olan her yerinde cilveger olabilir. Edebiyat o envâr-ı cevvalidir ki, ne Şark'a ne Garb'a mensuptur. Güneşin ziyâsı her yere düşebilir; edebiyatın vatanı her yerdir. Bir cihete mensup görünüşü, kisve-i zâhiriyesinden neş'et eder. Edebiyat hakîkatte meânîdir; hangi milletin, hangi kavmin elfâzına bürünürse, ona mensup görünür. Gökten yere bir dilber inse, hangi diyarın elbisesini giyer ise oralı görünür.*”¹⁴⁹ şeklindeki edebiyat tanımı da, eski Türk ve İran edebiyatlarındaki müşterek konuları, buna bağlı olarak da “nazîre” ve “tercüme” geleneğini ifade eder ve destekler mahiyettedir.

Bu konuyla ilgili olarak; başlangıçtan itibaren anlattıklarımıza dayanarak, Eski Türk edebiyatında bir eser tercüme etmenin, bir eser telif etmekle hemen hemen aynı anlama geldiğini söyleyebiliriz. Buraya kadar adları verilen veya çeşitli vesilelerle alıntılar yapılan tercüme yahut nazîre yolunda kaleme alınmış eserlere daha pek çok benzerlerini ilave etmek mümkündür. Ancak bu kadarının bile, Eski Türk edebiyatında güçlü bir tercüme ve nazîre geleneğinin mevcûdiyetine işaret etmek için kâfi olduğu kanaatindeyiz. ©

¹⁴⁷ “Nurullah Ataç'ın Tercüme Üzerine Yazıları-Tercüme Dâir Notlar”, *Tercüme Dergisi*, C. XII, S. 63-64, Temmuz-Aralık 1958, s. 79.

¹⁴⁸ “Muallim Naci”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yay., İstanbul, 1986, C. 6, s. 403.

¹⁴⁹ Fevziye Abdullah Tansel, “Muallim Naci'nin Arapça ve Acemceden Tercümeleri”, *Tercüme Dergisi*, C. 10, S. 56, Mart 1953, s. 52.'den, “Muallim Naci”, *Mehmed Muzaffer Mecmûası*, İstanbul, 1306, s. 63.